

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 11, Αρ. 3Α (2022)

Επείγουσα εφαρμογή της εξ αποστάσεως
εκπαίδευσης-κατάρτισης στα Δημόσια Ινστιτούτα
Επαγγελματικής Κατάρτισης

Όλγα Απέργη

doi: [10.12681/icodl.3289](https://doi.org/10.12681/icodl.3289)

Επείγουσα εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης-κατάρτισης στα Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης

Emergency implementation of distance education-training at Public Vocational Training Institutes

Όλγα Απέργη

General Secretariat for Vocational Education, Training, Lifelong Learning and Youth

<http://orcid.org/0000-0003-4467-3568>

apergiolga@yahoo.gr

Abstract

This article studies the organization and administration of the emergency, due to the threat of Coronavirus Disease of 2019, remote teaching at the Public Vocational Training Institutes at a central level - through the instructions, circulars and legislation of the Ministry of Education - as well as the implementation and support at the local level - taking into account instructions of the directorates of DIEK but also letters of the Panhellenic Union of DIEK Leaders to the central administration. It presents the way in which distance training is implemented in the two phases of the pandemic, distinctly, because in the first one it was applied totally unprepared while in the second one there was time for further preparation. The topics discussed in this article concern the study guides of the training programs –the framework of regulations for each specialty– the complete lack of learning materials, the trainers' selection, their duties and, finally, the material and technical infrastructure for the implementation of emergency remote teaching. All the issues presented are accompanied by thoughts and reflections on the methodology applied in relation to the conditions that the method of distance education itself requires and raise questions about the future application of the method that was legislated for the first time in our country for DIEK training programs in December 2020 and it is to be implemented immediately.

Keywords: *Distance education-training, vocational training, DIEK (PVTI - Public Vocational Training Institution)*

Περίληψη

Το παρόν άρθρο μελετά την οργάνωση και τη διοίκηση της επείγουσας, λόγω της απειλής της ασθένειας του κορωνοϊού του 2019, εξ αποστάσεως διδασκαλίας στα Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης σε κεντρικό επίπεδο –μέσα από τις οδηγίες, τις εγκυκλίους και τα νομοθετήματα του υπουργείου παιδείας–, καθώς και την εφαρμογή και την υποστήριξή της σε τοπικό επίπεδο –λαμβάνοντας υπόψη οδηγίες των διευθύνσεων των ΔΙΕΚ αλλά και επιστολών της Πανελλήνιας Ένωσης Διευθυντών ΔΙΕΚ προς την κεντρική διοίκηση. Παρουσιάζει τον τρόπο υλοποίησης της εξ αποστάσεως κατάρτισης στις δύο φάσεις της πανδημίας, διακριτά, διότι στην πρώτη εφαρμόστηκε αιφνιδιαστικά ενώ στη δεύτερη υπήρχε χρόνος για μεγαλύτερη προετοιμασία. Τα θέματα που διαπραγματεύεται το άρθρο αφορούν στους οδηγούς σπουδών των προγραμμάτων κατάρτισης –το κανονιστικό πλαίσιο κάθε ειδικότητας–, την παντελή έλλειψη εκπαιδευτικού υλικού, την επιλογή των εκπαιδευτών, τα

καθήκοντά τους και, τέλος, την υλικοτεχνική υποδομή για την εφαρμογή της επείγουσας απομακρυσμένης διδασκαλίας. Όλα τα θέματα που παρουσιάζονται συνοδεύονται από σκέψεις και προβληματισμούς για τη μεθοδολογία που εφαρμόστηκε σε σχέση με τις προϋποθέσεις που η ίδια η μέθοδος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης απαιτεί και θέτουν ερωτήματα για τη μελλοντική εφαρμογή της μεθόδου που νομοθετήθηκε για πρώτη φορά στη χώρα μας για προγράμματα κατάρτισης των ΔΙΕΚ τον Δεκέμβριο του 2020 και πρόκειται να εφαρμοστεί άμεσα.

Λέξεις κλειδιά: *Εξ αποστάσεως εκπαίδευση-κατάρτιση, επαγγελματική κατάρτιση, ΔΙΕΚ*

Εισαγωγή

Ο χαρακτηρισμός της εξάπλωσης της ασθένειας του κορωνοϊού ως πανδημίας από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO, 2020) συνέπεσε με την αναστολή λειτουργίας πάσης φύσεως εκπαιδευτικών δομών στην Ελλάδα (ΚΥΑ 16838, 2020). Σε παγκόσμιο επίπεδο, οι εκπαιδευτικές δομές στράφηκαν προς την εφαρμογή μεθόδων εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (εξΑΕ) και φάνηκε ότι η πρόσβαση στη μάθηση και στην κατάκτηση δεξιοτήτων διατηρήθηκε –ως έναν βαθμό (ILO, 2021). Αντίθετα, όπως αναφέρει ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας (ILO), σε δομές Επαγγελματικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (EEK), όπου στην πλειοψηφία τους οι σπουδαστές προέρχονται από χαμηλά κοινωνικά και οικονομικά στρώματα του πληθυσμού, η στροφή προς την τεχνολογία που απαιτεί η εφαρμογή εξΑΕ αύξησε το ήδη υπάρχον ψηφιακό χάσμα και δημιούργησε νέες ανισότητες. Εξάλλου, η εφαρμογή μεθόδων εξΑΕ δεν διευκολύνει αφενός την απόκτηση πρακτικών δεξιοτήτων και αφετέρου την οργάνωση της μάθησης με βάση την εργασία, χαρακτηριστικά στοιχεία της τεχνικής και EEK (ILO, 2021).

Ό,τι συνέβη σε παγκόσμιο επίπεδο έλαβε χώρα και στην Ελλάδα. Επιχειρήσεις έκλεισαν, θέσεις πρακτικής άσκησης και μαθητείας χάθηκαν, το σύστημα πιστοποίησης προσόντων που αφορά στους απόφοιτους της EEK διέκοψε τη λειτουργία του. Μοναδική ελπίδα για τη συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας αποτέλεσε η αξιοποίηση των μεθόδων της εξΑΕ. Από την άλλη μεριά, οι αυξανόμενες οικονομικές δυσκολίες σε συνδυασμό με το προϋπάρχον ψηφιακό χάσμα αύξησαν την πιθανότητα οι σπουδαστές της EEK να εγκαταλείψουν την εκπαίδευση καθώς, όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι σύγχρονες μέθοδοι εξΑΕ απαιτούν έναν στοιχειώδη τεχνολογικό εξοπλισμό που αρκετοί σπουδαστές δεν διέθεταν.

Δεν ήταν, όμως, μόνο οι σπουδαστές με το ασθενές κοινωνικό-οικονομικό υπόβαθρο που δεν μπόρεσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της εξΑΕ. Στις δημόσιες δομές παροχής επαγγελματικής κατάρτισης που εκπροσωπούνται από τα ΔΙΕΚ απουσιάζει η υλικοτεχνική υποδομή, ενώ οι εκπαιδευτές υπολείπονται σε γνώσεις και εμπειρία στην εφαρμογή της εξΑΕ. Σε παλαιότερη έρευνα για τα ΔΙΕΚ που εμπεριέχει και ποιοτικά δεδομένα φαίνεται ξεκάθαρα από τις συνεντεύξεις των καταρτιζομένων η απαξία που εισπράττουν από «το Σύστημα» (Ματούση, Σαρακινιώτη & Τσατσαρώνη, 2014, σ. 40) η οποία αποτυπώνεται μέχρι σήμερα με υποχρηματοδότηση, απουσία εκπαιδευτικού υλικού, καθυστέρηση αποπληρωμής εκπαιδευτών κτλ.

Παρόλα αυτά, στη διαδικτυακή έρευνα που διεξήχθη από την Πανελλήνια Ένωση Διευθυντών ΔΙΕΚ (ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ) σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο της Δυτικής Αττικής την περίοδο εφαρμογής της εξΑΕ για την παρακολούθηση σπουδαστών και εκπαιδευτών, το 58,8% ενός δείγματος 1402 σπουδαστών απάντησε ότι η

υλικοτεχνική υποδομή που αφορά στον εξοπλισμό των ΔΙΕΚ ήταν επαρκής (Κυριακός, 2021, σ. 6). Το 28% του ίδιου δείγματος θεώρησε ότι αυτή ήταν ανεπαρκής. Σε ό,τι αφορά στο εκπαιδευτικό υλικό που δημιουργήθηκε από τους ίδιους τους εκπαιδευτές για τις ανάγκες της εξΑΕ, το 39,1% συμφωνεί απόλυτα ότι αυτό «ήταν ακριβές, σαφές, κατανοητό», το 26,6% μάλλον συμφωνεί και το 23,8% δεν έχει άποψη (σ. 7). Η έρευνα έδειξε ότι οι εκπαιδευτές, σε μεγάλο ποσοστό (50,5% «συμφωνώ απόλυτα» και 28,5% «μάλλον συμφωνώ»), έδωσαν σαφείς οδηγίες ώστε οι καταρτιζόμενοι να επιτύχουν τους στόχους των εργασιών που τους ανατέθηκαν και ανταποκρίνονταν έγκαιρα στις ερωτήσεις των σπουδαστών τους «συνέχεια» (66,4%) ή «αποσπασματικά» (30,2%) (σ. 13). Η ίδια έρευνα είχε και ανοικτές ερωτήσεις δίνοντας τη δυνατότητα στους ίδιους τους συμμετέχοντες να εκφράσουν τις απόψεις τους. Σε αυτές αποτυπώθηκαν οι «φιλότιμες προσπάθειες» των εκπαιδευτών και των καταρτιζομένων στην υλοποίηση της εξΑΕ και η έλλειψη υποδομών των φορέων, η δυσλειτουργίες της πλατφόρμας τηλεεκπαίδευσης και η απουσία κατάλληλου εξοπλισμού των σπουδαστών (σ. 15).

Στο παρόν άρθρο, την εισαγωγή που μόλις παρουσιάστηκε ακολουθεί μία ενότητα με τον ορισμό του πλαισίου λειτουργίας των ΔΙΕΚ και έπεται μία ακόμη με την εννοιολογική προσέγγιση της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και της επείγουσας εξ αποστάσεως διδασκαλίας. Στη συνέχεια, επιχειρείται μία προσπάθεια αποτύπωσης του τρόπου εφαρμογής της επείγουσας εξ Αποστάσεως Κατάρτισης (εξΑΚ) στα ΔΙΕΚ στις δύο φάσεις της πανδημίας, όπως αυτή ορίστηκε μέσα από τις οδηγίες και τις εγκυκλίους που απέστειλε η ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ και τα νομοθετήματα που ψηφίστηκαν. Κατόπιν, τίθενται οι προβληματισμοί για βασικά θέματα εκπαιδευτικού σχεδιασμού (οδηγοί σπουδών, εκπαιδευτικό υλικό, επιλογή εκπαιδευτών, υλικοτεχνική υποδομή) κατά τη μελλοντική εφαρμογή της μεθόδου της εξΑΚ, βάσει της εμπειρίας που προηγήθηκε. Το άρθρο ολοκληρώνεται με συμπεράσματα, συζήτηση και προτάσεις.

Πλαίσιο λειτουργίας Δημοσίων Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης

Τα Δημόσια Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης (Δ.ΙΕΚ) αποτελούν δομές παροχής γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων μίας πληθώρας επαγγελματικών ειδικοτήτων για τη διευκόλυνση της ένταξης των ατόμων στην αγορά εργασίας, της προσαρμογής τους στα διαρκώς μεταβαλλόμενα περιβάλλοντα της παραγωγικής διαδικασίας και την ομαλή προώθηση της κινητικότητας των εργαζομένων (Νόμος 4763/2020, άρθρο 22). Η φοίτηση είναι δωρεάν και διαρκεί πέντε εξάμηνα, εκ των οποίων το τελευταίο αποτελεί την πρακτική άσκηση των καταρτιζομένων σε πραγματικό εργασιακό περιβάλλον.

Τα ΔΙΕΚ λειτουργούν από το 1992 (Νόμος 2009/1992) ως αδιαβάθμητοι φορείς μη τυπικής εκπαίδευσης και Δια Βίου Μάθησης (ΔΒΜ) τα μαθησιακά αποτελέσματα των οποίων απαιτούν πιστοποίηση μέσω εξετάσεων στον Εθνικό Οργανισμό Πιστοποίησης Προσόντων & Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΕΟΠΠΕΠ), προκειμένου οι απόφοιτοι να αποκτήσουν ένα επίπεδο ανώτερο (επίπεδο 5) από εκείνο του Λυκείου στην κλίμακα πιστοποίησης προσόντων. Το έτος 2020 επιχειρείται μία σύνδεση με το τυπικό εκπαιδευτικό σύστημα καθώς προσφέρεται η δυνατότητα –η οποία, όμως, έγκειται στη διακριτική ευχέρεια της κάθε πανεπιστημιακής σχολής– οι απόφοιτοι των ΙΕΚ και κάτοχοι πιστοποίησης του ΕΟΠΠΕΠ να εισάγονται στα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (ΑΕΙ) κατόπιν κατατακτήριων εξετάσεων (Νόμος 4763/2020, άρθρο 43).

Τα ΙΕΚ θεωρούνται «ευέλικτα όργανα» παροχής επαγγελματικών προσόντων (Νόμος 4763/2020, άρθρο 22, παρ. 2). Ο επιθετικός προσδιορισμός «ευέλικτα» που

υιοθετείται στον νέο νόμο θα μπορούσε να ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως ως προς την οργάνωση και υλοποίηση της κατάρτισης. Τα ΔΙΕΚ αποτελούν δομές χωρίς δικό τους φυσικό χώρο καθώς φιλοξενούνται από σχολεία δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και μοιράζονται μαζί τους αίθουσες και εργαστήρια. Ακόμα, δημιουργούν συμπράξεις με άλλους φορείς, δημόσιους και ιδιωτικούς (νοσοκομεία, διαγνωστικά κέντρα, παιδικούς σταθμούς, πανεπιστήμια κτλ.) και χρησιμοποιούν τους δικούς τους χώρους εργασίας για την υλοποίηση των εργαστηριακών μαθημάτων. Επίσης, τα ΔΙΕΚ προσφέρουν επαγγελματική κατάρτιση σε περισσότερα από 40.000 άτομα κάθε χρόνο (ΕΛΣΤΑΤ, 2020) διαθέτοντας, μόλις, 126 άτομα μόνιμο προσωπικό –83 διοικητικούς υπαλλήλους και 43 εκπαιδευτικούς (ΠΔ18/2018, άρθρο 76). Η διοίκηση των ΔΙΕΚ ασκείται από μόνιμους δημοσίους υπαλλήλους ή εκπαιδευτικούς με απόσπαση και τοποθέτηση για τριετή θητεία σε θέσεις διευθυντών και από μόνιμους εκπαιδευτικούς με απόσπαση και τοποθέτηση σε θέσεις υποδιευθυντών, ενώ στελεχώνεται με αποσπασμένους για ένα έτος εκπαιδευτικούς για διοικητικό έργο. Η διδασκαλία υλοποιείται από ωρομίσθιους εκπαιδευτές με συμβάσεις έργου που υπογράφονται ανά εξάμηνο κατάρτισης. Το Ίδρυμα Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης (ΙΝΕΔΙΒΙΜ) χρηματοδοτεί τα ΔΙΕΚ –καθώς υλοποιεί δράσεις, προγράμματα και έργα για τη ΔΒΜ (ΚΥΑ 98155/Γ4, 2018)–, η Γενική Γραμματεία Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης, Δια Βίου Μάθησης και Νεολαίας (ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ) του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠΑΙΘ) εποπτεύει την κατάρτιση και τη χρηματοδότηση. Οι ειδικότητες μεταβάλλονται ανά έτος σε κάθε ΔΙΕΚ.

Ακόμα, η έννοια της ευελιξίας θα μπορούσε να αφορά το θέμα του εκπαιδευτικού υλικού. Τα ΙΕΚ δεν διαθέτουν διδακτικά εγχειρίδια. Οι εκπαιδευτές ακολουθούν τον Οδηγό Σπουδών (αναφέρεται ως Οδηγός Κατάρτισης στον Νόμο του 2020) της ειδικότητας στην οποία διδάσκουν αναζητώντας οι ίδιοι βιβλιογραφικές πηγές. Η σύμβαση που υπογράφει ο εκπαιδευτής με το ΙΝΕΔΙΒΙΜ, όπως και ο Κανονισμός Λειτουργίας των ΙΕΚ, δεν αναφέρουν ότι ο εκπαιδευτής είναι υποχρεωμένος να συγγράψει ο ίδιος και να παραδώσει διδακτικές σημειώσεις στους σπουδαστές του. Παρόλα αυτά, στις ιστοσελίδες των ΔΙΕΚ, στις οδηγίες που αφορούν στα καθήκοντα των εκπαιδευτών, οι εντολές της διοίκησης, όπως αποτυπώνονται στα ενδεικτικά παραδείγματα, είναι ξεκάθαρες: «Με την έναρξη της διδασκαλίας προτείνουν στους καταρτιζόμενους βιβλιογραφία και εκδίδουν ηλεκτρονικές σημειώσεις επί του διδασκόμενου αντικειμένου, τις οποίες ανεβάζουν στη σχετική πλατφόρμα Open Eclass» (ΔΙΕΚ Αμαρουσίου, 2019), «Με την έναρξη της διδασκαλίας προτείνουν στους καταρτιζόμενους βιβλιογραφία τουλάχιστον τριών τίτλων και εκδίδουν με μέριμνα του ΙΕΚ σημειώσεις επί του διδασκόμενου αντικειμένου» (ΔΙΕΚ Ξάνθης, 2017).

Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και επείγουσα εξ αποστάσεως διδασκαλία

Ο προσδιορισμός «εξ αποστάσεως» στη λέξη εκπαίδευση υποδηλώνει ότι οι διδασκόμενοι είναι χωρικά απομακρυσμένοι τόσο μεταξύ τους όσο και με τους διδάσκοντες (Berg & Simonson, n.d.). Εάν η επικοινωνία μεταξύ των μελών της ομάδας μάθησης περιλαμβάνει και την απόσταση στη διάσταση του χρόνου, τότε καλείται ασύγχρονη (Κώστας, Παράσχου & Σοφός, 2015, σ.150). Εάν η διδασκαλία πραγματοποιείται στον ίδιο χρόνο για όλους τους συμμετέχοντες, τότε ονομάζεται σύγχρονη. Η καθεμία από αυτές τις δύο μεθόδους διδασκαλίας έχει τα δικά της πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Η ασύγχρονη προσφέρει αυτονομία στον χρόνο και στον ρυθμό της μελέτης του σπουδαστή (Dohmen, Holmberg, Moore, όπως αναφέρονται στο Chaney, 2006, σσ. 5-13) ενισχύοντας την ευρετική του πορεία προς τη μάθηση (Λιοναράκης, 2001β, σ. 185). Η σύγχρονη, συνήθως μέσω τηλεδιάσκεψης,

έχει μία αμεσότητα στην επικοινωνία μεταξύ των μελών της ομάδας μάθησης και μπορεί να αναπροσαρμόζεται ανάλογα με τις ανάγκες της, ενώ δίνει τη δυνατότητα στον διδάσκοντα άμεσης επίλυσης των αποριών των σπουδαστών (Barker et al, όπως αναφέρεται στο Chaney, 2006, σ. 7).

Σε κάθε περίπτωση, οι ερευνητές του πεδίου της εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (εξΑΕ) συμφωνούν ότι, όπως σε κάθε εκπαιδευτική διαδικασία όμοια και στην εξΑΕ, στόχος είναι η αποτελεσματική μάθηση κι αυτή μπορεί να επιτευχθεί μόνο όταν ο εκπαιδευτικός οργανισμός έχει αναπτύξει εξειδικευμένο εκπαιδευτικό υλικό, συνεργάζεται με κατάλληλους συγγραφείς, εκπαιδευτές και συμβούλους αλλά και ειδικούς στα οπτικοακουστικά μέσα και στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό και παρέχει ένα τηλεματικό δίκτυο ικανό να υποστηρίξει όλων των ειδών τις επικοινωνίες που απαιτεί η μέθοδος αυτή (Holmberg, 2005, σ. 99).

Η «επείγουσα εξ αποστάσεως εκπαίδευση» που υλοποιείται με μεθόδους «Επείγουσας Απομακρυσμένης Διδασκαλίας» (Emergency Remote Teaching), σε αντίθεση με τη σχεδιασμένη και οργανωμένη μέθοδο της σύγχρονης εξ αποστάσεως διδασκαλίας, αποτελεί μία προσωρινή επιλογή που εφαρμόζεται σε περιπτώσεις έκτακτων αναγκών και κρίσεων. Βασικός της στόχος είναι η δημιουργία, σε ελάχιστο χρόνο αλλά με αξιόπιστο τρόπο, των συνθηκών εκείνων που θα επιτρέψουν στους εκπαιδευόμενους προσωρινή πρόσβαση στην εκπαίδευση και στο εκπαιδευτικό υλικό (Hodges, Moore, Lockee, Trust & Bond, 2020). Η επείγουσα απομακρυσμένη διδασκαλία απαιτεί, εκ των πραγμάτων –λόγω έλλειψης επαρκούς χρόνου–, από τους τοπικούς φορείς εκπαίδευσης να αναλάβουν πρωτοβουλίες για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των μαθημάτων τους (ibid).

Φάση I - Ασύγχρονη εξΑΚ, άνοιξη 2020

Η εξΑΚ που εφαρμόστηκε κατά το πρώτο κύμα πανδημίας στα ΔΙΕΚ (11/03/2020-15/05/2020) αφορούσε την τοποθέτηση διδακτικού υλικού από τους εκπαιδευτές σε πλατφόρμα ασύγχρονης τηλεεκπαίδευσης (Open eClass, Moodle κτλ.), ένα ψηφιακό αποθετήριο προσβάσιμο από τους καταρτιζόμενους με σκοπό τη διατήρηση της επαφής των μελών της ομάδας μάθησης με την εκπαιδευτική διαδικασία «χωρίς να αποσκοπεί στο να υποκαταστήσει τη δια ζώσης εκπαίδευση, ούτε να καλύψει τη διδακτέα ύλη» (Εγκύκλιος Κ1/39156/2020). Πλατφόρμες ασύγχρονης τηλεεκπαίδευσης χρησιμοποιούσαν ήδη τα ΔΙΕΚ από το 2016 (Εγκύκλιος Κ1/31151/2016), προκειμένου να αποφύγουν τα έξοδα αναπαραγωγής των σημειώσεων των εκπαιδευτών.

Ορισμένοι εκπαιδευτές υλοποίησαν και προαιρετικές, σύγχρονες τηλεδιασκέψεις με δωρεάν εφαρμογές (Zoom Meeting, Skype κτλ.), κατόπιν προτροπής των διευθύνσεων των ΔΙΕΚ, με στόχο την ψυχολογική υποστήριξη των σπουδαστών και τη διατήρηση της έννοιας της ομάδας μάθησης.

Μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε εκείνο το διάστημα σε τυχαίο δείγμα 95 καταρτιζομένων δημοσίων και ιδιωτικών ΙΕΚ έδειξε ότι η συμμετοχή στην εξΑΚ έφτασε την πρώτη εβδομάδα εφαρμογής της στο 86,3% και μειώθηκε σταδιακά καταλήγοντας την έκτη εβδομάδα στο 63,1% (Αποστόλου, 2021). Κύριες αιτίες της πτωτικής αυτής στάσης αναφέρονται από τους ίδιους τους συμμετέχοντες η κόπωση (61,2%) και η μείωση ενδιαφέροντος (58,8%) ενώ όσοι συνέχισαν να επισκέπτονται τις πλατφόρμες όπου οι εκπαιδευτές αναρτούσαν το εκπαιδευτικό υλικό, το έκαναν, κυρίως, ώστε να μην κινδυνέψει να χαθεί το εξάμηνο (89,4%), από φόβο μην τυχόν και προσμετρηθούν απουσίες αν δεν κατέθεταν τις ασκήσεις που τους ανατέθηκαν (73,6%) και για να διατηρήσουν την επαφή με την εκπαιδευτική διαδικασία (63,1%). Ως σημαντικά προβλήματα που αντιμετώπισαν οι καταρτιζόμενοι αναφέρονται από

τους ίδιους η σύνδεση στις πλατφόρμες (73,6%), η μη υλοποίηση των περισσότερων εργαστηριακών μαθημάτων (73,6%), η έλλειψη κατάλληλου τεχνολογικού εξοπλισμού των σπουδαστών (57,9%), η έλλειψη τεχνολογικών δεξιοτήτων (36,8%) και η αδυναμία πρόσβασης στο διαδίκτυο (21%) (ibid).

Μετά τα μέσα Μαΐου, ορισμένα ΔΙΕΚ ή κάποια τμήματά τους επαναλειτούργησαν δια ζώσης (ΚΥΑ Κ1/55547/2020). Αρκετά, όμως, ήταν τα τμήματα εκείνα που ολοκλήρωσαν το εξάμηνο κατάρτισης με ασύγχρονη διδασκαλία για προληπτικούς λόγους προστασίας της ατομικής, οικογενειακής και δημόσιας υγείας. Σε αυτόν τον ενάμιση μήνα που απέμεινε για την ολοκλήρωση του εξαμήνου, η εξΑΚ, όπου εφαρμόστηκε, είχε υποχρεωτικό χαρακτήρα και στόχο την κάλυψη της διδακτέας ύλης. Οι διευθύνσεις των ΔΙΕΚ έδωσαν οδηγίες στους εκπαιδευτές για αναθέσεις εργασιών στους καταρτιζόμενους εν είδει τελικών, γραπτών εξετάσεων.

Φάση II - Σύγχρονη, Ασύγχρονη, μικτή εξΑΚ, φθινόπωρο 2020-καλοκαίρι 2021

Το δεύτερο κύμα πανδημίας υποχρέωσε εκ νέου τα ΔΙΕΚ σε τηλεκπαίδευση από τις 07/11/2020 (Εγκύκλιος Κ1/152450/2020, ΚΥΑ 71342/2020). Είχαν προηγηθεί οδηγίες από τη Διεύθυνση ΔΒΜ όπου προβλέπονται περιπτώσεις κάλυψης αναγκών με εξ αποστάσεως ασύγχρονη ή σύγχρονη κατάρτιση (ευπαθείς ομάδες, νοσούντες από COVID-19 κτλ.) παράλληλα με τη δια ζώσης (Απόφαση Κ1/145040/2020). Στις οδηγίες αυτές δόθηκε και ενδεικτικό πλάνο για τα θεωρητικά μαθήματα προς τους εκπαιδευτές. Προτάθηκε η ανάρτηση υλικού προς μελέτη μία έως δύο φορές την εβδομάδα, ερωτήσεις κατανόησης, «προαιρετικά μικρές εργασίες και ασκήσεις, ανάλογα με την ύλη του μαθήματος, με συγκεκριμένες ημερομηνίες παράδοσης υποχρεωτικά. Μία ή δύο εργασία/ες ανάπτυξης, ή/και ασκήσεις που θα καλύπτουν το σύνολο της ύλης». Ως εναλλακτική λύση προτάθηκε η αξιοποίηση της σύγχρονης εξΑΚ στις αντίστοιχες ώρες του προγράμματος. Για τα εργαστηριακά μαθήματα η σύσταση ήταν «να πραγματοποιηθούν με προσομοίωση εργαστηρίου, αξιοποιώντας κάθε δυνατή τεχνολογία. Επίσης, είναι δυνατόν να πραγματοποιούνται με σύγχρονη ή ασύγχρονη εξΑΚ, αξιοποιώντας κάθε πρόσφορη μέθοδο διδασκαλίας». Δηλαδή, για το διάστημα που τα μαθήματα πραγματοποιήθηκαν δια ζώσης, ορισμένοι εκπαιδευτές δίδασκαν παράλληλα –σε σπουδαστές του τμήματός τους που δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν με φυσική παρουσία τα μαθήματα– και με μεθόδους εξΑΕ.

Αρκετά ΔΙΕΚ οργάνωσαν τηλεδιασκέψεις με το διδακτικό προσωπικό τους, προκειμένου να δώσουν οδηγίες και τεχνική υποστήριξη για την εφαρμογή της επείγουσας απομακρυσμένης διδασκαλίας.

Κατά τη διάρκεια του δεύτερου κύματος της πανδημίας ψηφίζεται ο Νόμος 4763/2020 ο οποίος προβλέπει ότι τα ΙΕΚ είναι δυνατόν να παρέχουν επαγγελματική κατάρτιση δια ζώσης ή εξ αποστάσεως, εκπαίδευση-κατάρτιση σύγχρονη ή ασύγχρονη ή μικτή, με βάση τους Οδηγούς Κατάρτισης των ειδικοτήτων κατάρτισης. Στους Οδηγούς Κατάρτισης μπορεί να περιλαμβάνονται η χρήση νέων τεχνολογιών, η αξιοποίηση ψηφιακού περιβάλλοντος, κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό για εξ αποστάσεως μάθηση και η κατανομή μεταξύ της δια ζώσης και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης- κατάρτισης (άρθρο 25, παρ. 6). Στο ίδιο άρθρο, προβλέπεται η δυνατότητα ορισμένες ειδικότητες να λειτουργούν εξ ολοκλήρου με εξΑΚ, αν αυτό το προβλέπει ο αντίστοιχος Οδηγός Κατάρτισης. Επομένως, με τον ανωτέρω Νόμο, εισάγεται για πρώτη φορά, θεσμοθετημένα –πέρα από τα έκτακτα μέτρα που αφορούν στην πανδημία– η εξΑΕ-εξΑΚ στα ΙΕΚ. Σε λιγότερο από δύο μήνες, ακολουθεί η Απόφαση (Κ5/15605/2021) που τροποποιεί τον Κανονισμό Λειτουργίας των ΙΕΚ και προβλέπει για το εξάμηνο κατάρτισης 2021Α, προτού αυτό ξεκινήσει, τη «δυνατότητα κατάρτισης με μεθόδους εξ αποστάσεως εκπαίδευσης».

Στις 7 Μαΐου ανακοινώνεται η σταδιακή δια ζώσης λειτουργία των ΙΕΚ από τις 17/05/2021 για τις πρακτικές ασκήσεις των σπουδαστών (Ε΄ εξάμηνο φοίτησης) και των εργαστηριακών μαθημάτων τα οποία δεν μπορούσαν να πραγματοποιηθούν με μεθόδους εξΑΚ (ΚΥΑ Δ1α/Γ.Π.οικ.29922, 2021, σ.15). Μία εβδομάδα αργότερα, ακολουθεί εγκύκλιος της ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ όπου αναφέρεται ότι «συστήνεται να ολοκληρωθούν τα εργαστηριακά μαθήματα με μεθόδους εξΑΕ» ενώ για τα θεωρητικά μαθήματα η χρήση μεθόδων εξΑΕ είναι υποχρεωτική (Εγκύκλιος Κ5/53712/2021).

Οδηγοί σπουδών

Το πλήρες επαγγελματικό προφίλ -καθώς και τα μαθησιακά αποτελέσματα που αφορούν σε γνώσεις, δεξιότητες και ικανότητες κατά μάθημα- κάθε ειδικότητας δίδεται από τον Οδηγό Σπουδών. Σε αυτόν αναφέρονται τα προσόντα των εκπαιδευτών, οι μέθοδοι διδασκαλίας, ο απαιτούμενος εξοπλισμός και τα μέσα διδασκαλίας (ΥΑ 5954, 2014, άρθρο 2, παρ. 1). Στο σημείο αυτό πρέπει να προστεθεί μία υποσημείωση: δεν υπάρχουν Οδηγοί Σπουδών για όλες τις ειδικότητες που λειτουργούν στα ΙΕΚ. Μόλις στις 29 Απριλίου 2021 προστέθηκαν 20 νέοι Οδηγοί Σπουδών για ειδικότητες που βρίσκονταν ήδη στο Δ΄ εξάμηνο κατάρτισης (ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ, 2021). Για τις ειδικότητες που υπάρχει Οδηγός Σπουδών, αυτός αποτελεί το μοναδικό βοήθημα που λαμβάνει στα χέρια του ο εκπαιδευτής των ΔΙΕΚ. Ο τρόπος που συντάχθηκαν οι Οδηγοί Σπουδών είναι ασαφής. Σε κάποιους οδηγούς αναφέρονται από 2 έως 14 ονόματα εκπαιδευτών -άλλοτε με την ιδιότητά τους κι άλλοτε όχι- που «συνέβαλαν» στη σύνταξή του. Συνήθως, συντονιστής παρουσιάζεται ο Διευθυντής κάποιου ΔΙΕΚ. Σε ορισμένους, όμως, οδηγούς φαίνεται να «συνέβαλε» μόνο ένας εκπαιδευτής ή μόνο ο/η Διευθυντής/τρια κάποιου ΔΙΕΚ (ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ, 2020). Σε έναν μόνο οδηγό υπήρξε φιλόλογος που τον επιμελήθηκε γλωσσικά. Δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστεί καμία πρόσκληση για συγκρότηση ομάδας συγγραφής Οδηγού Σπουδών, αξιολόγησης ή αποζημίωσης για το έργο.

Η ανομοιογένεια στη σύνταξη των Οδηγών Σπουδών διακρίνεται και από τους τίτλους των ειδικοτήτων, άλλοι είναι σε γενική πτώση, για παράδειγμα «Δημοσιογραφίας, Συντακτών και Ρεπόρτερ» άλλοι σε ονομαστική πτώση, για παράδειγμα «Αθλητική Δημοσιογραφία». Ορισμένοι τίτλοι έχουν μεγαλύτερα γλωσσικά προβλήματα, όπως η ειδικότητα «Τεχνικός Αρτοποιός-Ζαχαροπλαστικής». Ακόμη, όμως, και ο τρόπος που οι ειδικότητες κατατάσσονται σε τομείς και ομάδες προσανατολισμού δεν είναι συγκροτημένος. Ορισμένες ειδικότητες ανήκουν σε ομάδα προσανατολισμού και σε ξεχωριστό τομέα (π.χ. Ειδικότητα Τεχνικός Μηχανοτρονικής, Τομέας Μηχανολογίας, Ομάδα Προσανατολισμού Τεχνολογικών Εφαρμογών), κάποιες δεν έχουν τομέα παρά μόνο ομάδα προσανατολισμού (π.χ. Υγείας και Πρόνοιας), κάποιες άλλες ειδικότητες έχουν ονομασία που ταυτίζεται με τον τομέα και την ομάδα προσανατολισμού (π.χ. Στέλεχος Διοίκησης και Οικονομίας). Τέλος, υπάρχει μία ομάδα προσανατολισμού, χωρίς τομείς, η οποία καλείται «Επιμέρους Τομείς και Επαγγέλματα» και περιλαμβάνει από Στελέχη Ασφαλείας έως Τεχνικούς Κομμωτικής Τέχνης.

Παρόλα αυτά, η μοναδική κατευθυντήρια γραμμή που οφείλουν όλοι (οι διευθυντές για τις αναθέσεις μαθημάτων στους εκπαιδευτές και την εύρεση εργαστηριακών χώρων και οι εκπαιδευτές για το περιεχόμενο και τις μεθόδους διδασκαλίας) να τηρούν απαρέργκλιτα αποτυπώνεται στον Οδηγό Σπουδών.

Εκπαιδευτικό Υλικό

Όπως στη δια ζώσης κατάρτιση των ΔΙΕΚ, έτσι και στην εξΑΚ, υπεύθυνοι για την παραγωγή και διανομή του εκπαιδευτικού υλικού είναι οι εκπαιδευτές. Αυτό δεν αναφέρεται στις συμβάσεις τους και στη νομοθεσία που διέπει τα ΔΙΕΚ και, επομένως, δεν προβλέπεται κάποια αξιολόγηση στη δυνατότητα παραγωγής κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού κατά την πρόσληψή τους. Επίσης, δεν προβλέπεται κάποιου είδους αμοιβή για τον σκοπό αυτό. Όπως, όμως, ειπώθηκε στην εισαγωγή, οι οδηγίες είναι σαφείς από τις διοικήσεις των ΔΙΕΚ, οι εκπαιδευτές συγγράφουν σημειώσεις τις οποίες διανέμουν στους καταρτιζόμενους και προτείνουν βιβλιογραφία.

Το εκπαιδευτικό υλικό, όμως, στην εξΑΕ, και κυρίως στην ασύγχρονη, αποτελεί το ουσιαστικό συστατικό της, καθορίζει την ιδιαιτερότητά της, συνιστά την κινητήρια δύναμή της. Ενώ στη δια ζώσης διδασκαλία το εκπαιδευτικό υλικό υποστηρίζει το έργο του διδάσκοντα, στην εξΑΕ συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο, το εκπαιδευτικό υλικό διδάσκει και ο εκπαιδευτής αναλαμβάνει ρόλους υποστήριξης και ενίσχυσης (Λιοναράκης, 2001α σ. 33).

Η παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού για την εξΑΕ σχεδιάζεται και υλοποιείται από ειδική ομάδα ανάπτυξης ή τουλάχιστον με τη συνεργασία ενός συγγραφέα και ενός ειδικού στην εξΑΕ (Ματραλής, 1999α). Ο Holmberg (2005) προτείνει τη συνεργασία ευρύτερης ομάδας ειδικών για την υλοποίηση της εξΑΕ, όπως συγγραφέων, εκπαιδευτών, συμβούλων, ατόμων εξειδικευμένων στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και ειδικών στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό (σ.99).

Αντίθετα, η επιτροπή εμπειρογνομόνων της Πανελλήνιας Ένωσης Διευθυντών ΔΙΕΚ σε ανακοίνωσή της για τον τρόπο εφαρμογής της αμιγούς ασύγχρονης εξΑΕ, προτείνει ο εκπαιδευτής, από μόνος του, να δημιουργήσει βιντεοσκοπημένες διαλέξεις, κάθε μία εκ των οποίων θα ακολουθείται «από on-line ερωτήσεις ανατροφοδότησης οι οποίες καθίστανται προσβάσιμες στον καταρτιζόμενο μόνο μετά την παρακολούθηση της διάλεξης», ανάθεση εβδομαδιαίων ατομικών εργασιών και παροχή ανατροφοδότησης μέσω τηλεδιάσκεψης ή μηνυμάτων στο forum του μαθήματος (ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ, 2020, σ. 5).

Από τα παραπάνω, συνάγεται το συμπέρασμα ότι χωρίς να τηρείται καμία συνθήκη από εκείνες που προβλέπονται για την παραγωγή του εκπαιδευτικού υλικού για την εξΑΕ, η ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ και οι διευθύνσεις των ΔΙΕΚ αναμένουν από τον εκπαιδευτή την εργασία μίας ολόκληρης ομάδας, θεωρώντας, εκ των προτέρων, ότι έχει τις γνώσεις, τις ικανότητες και τις δεξιότητες να τη φέρει σε πέρας.

Παρόλα αυτά, η ανάπτυξη του εκπαιδευτικού υλικού και ο τρόπος παρουσίασής του δεν αποτελούν τα μοναδικά κριτήρια για την αποτελεσματικότητα της μάθησης καθώς αντιπροσωπεύουν ένα μόνο μέρος του συστήματος της αξιολόγησης (Μακράκης, 1999).

Εκπαιδευτές

Αν οι εκπαιδευτικοί της τυπικής εκπαίδευσης, οι οποίοι έχουν στα χέρια τους εκπαιδευτικό υλικό για τη δια ζώσης διδασκαλία, αντιμετώπισαν δυσκολίες στην εφαρμογή της εξΑΕ, γίνεται αντιληπτό ότι οι εκπαιδευτές των ΔΙΕΚ, που δεν διέθεταν ούτε καν αυτό, κλήθηκαν να επιτελέσουν ένα δυσανάλογο μεγαλύτερο έργο. Πολλοί δε από αυτούς δεν είχαν καθόλου προηγούμενη εμπειρία στη διδασκαλία καθώς τα κριτήρια επιλογής για την πρόσληψή τους άλλαξαν το φθινόπωρο του 2020 με τον Κανονισμό Διαχείρισης Μητρώου Εκπαιδευτών (ΥΑ Κ1/104717). Η Υπουργική αυτή Απόφαση είχε ως αποτέλεσμα να προκριθούν όσοι είχαν μεγάλη προϋπηρεσία στην παραγωγική διαδικασία και όχι στην εκπαίδευση –παρότι ήταν

εμφανές ότι η πανδημία θα οδηγούσε σε εκ νέου κλείσιμο των δομών εκπαίδευσης και κατάρτισης και κατά συνέπεια σε μεθόδους εξΑΕ.

Επιπλέον, κατά την έναρξη του εαρινού εξαμήνου 2021Α, η Διεύθυνση Εφαρμογής Επαγγελματικής Κατάρτισης στις Οδηγίες που διαβίβασε στα ΔΙΕΚ (Κ5/20348/2021) υπογραμμίζει στην παράγραφο 9 «Όταν ο αριθμός των καταρτιζομένων σε έναστο εργαστηριακό μάθημα υπερβαίνει τους δεκαπέντε (15), τότε δύναται να τοποθετηθεί δεύτερος εκπαιδευτής και εφόσον αυτό προβλέπεται από τον αντίστοιχο οδηγό σπουδών». Καθώς κανένας Οδηγός Σπουδών δεν αναφέρει αριθμό εκπαιδευτών – αφού το συγκεκριμένο θέμα ρυθμίζεται από την ΥΑ του Κανονισμού Λειτουργίας των ΙΕΚ–, σε κανένα εργαστηριακό μάθημα, όσο πολυπληθή και να ήταν τα τμήματα, δεν προσλήφθηκε δεύτερος εκπαιδευτής.

Ο φόβος της υποβάθμισης της ποιότητας της παρεχόμενης εκπαίδευσης οδήγησε την Πανελλήνια Ένωση Διευθυντών ΔΙΕΚ στην αποστολή εγγράφου προς τη Διεύθυνση Εφαρμογής Επαγγελματικής Κατάρτισης της ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ (ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ, 2021, σ.3). Σε αυτό επισημαίνεται ο όγκος των εργασιών με τις οποίες είναι επιφορτισμένοι οι εκπαιδευτές τόσο στην ασύγχρονη πλατφόρμα (προετοιμασία υλικού, σημειώσεων, εργασιών) όσο και στη σύγχρονη (παρουσίαση, επίδειξη, έλεγχος, διάδραση) γεγονός που συνιστά τον δεύτερο εκπαιδευτή απαραίτητο –ειδικά στα πολυάριθμα τμήματα.

Σε πρόσφατο άρθρο για τη διαδραστική απόσταση που δημιουργεί η εξ αποστάσεως διδασκαλία, οι ερευνήτριες επισημαίνουν ότι η απόσταση αυτή μειώνεται όταν οι διδάσκοντες έχουν αρκετά χρόνια προϋπηρεσίας και ο αριθμός των εκπαιδευόμενων στην τάξη είναι μικρός (Wengrowicz & Offir, Wengrowicz, όπως αναφέρεται στο Χαλκίδου & Γασπαρινάτου, 2020, σ.14).

Ο Μακράκης (1999, σ.262) θεωρεί ότι η εξοικείωση στη χρήση Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνίας (ΤΠΕ) και η εμπειρία στην εφαρμογή των μεθόδων εξΑΕ, τόσο των εκπαιδευτών όσο και των καταρτιζομένων, είναι μερικοί σημαντικοί παράγοντες που επιδρούν στην αποτελεσματικότητα της μάθησης. Ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι το πρώτο κύμα πανδημίας λειτούργησε ως κίνητρο που ενεργοποίησε τους εκπαιδευτές εκείνου του εξαμήνου κατάρτισης να ασχοληθούν με τις ΤΠΕ, οι εκπαιδευτές αυτοί –σε μεγάλο ποσοστό– δεν εργάστηκαν το επόμενο εξάμηνο στα ΔΙΕΚ καθώς άλλαξαν, όπως ειπώθηκε παραπάνω, τα κριτήρια πρόσληψής τους. Ακόμη, πρέπει να σημειωθεί ότι καμία επίσημη δράση επιμόρφωσης δεν υλοποιήθηκε για τους εκπαιδευτές των ΔΙΕΚ.

Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 8, παρ. 5.α, του Κανονισμού Λειτουργίας των ΙΕΚ (2014), για την επιλογή των εκπαιδευτών συνεκτιμάται η απόδοσή τους (σ. 4). Η αποδοτικότητα, όμως, του εκπαιδευτικού προσωπικού επηρεάζεται κι από άλλους παράγοντες που διαμορφώνουν τη γενικότερη λειτουργία του εκπαιδευτικού έργου όπως είναι η κατάρτισή τους και το μισθολόγιό τους (Μακράκης, 1999, σ. 262) αλλά και οι υπέρμετρες απαιτήσεις της διοίκησης για την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού. Τέλος, να σημειώσουμε ότι οι εκπαιδευτές που δίδαξαν στα ΔΙΕΚ το χειμερινό εξάμηνο 2020Β (Οκτώβριος 2020- Φεβρουάριος 2021), υπέγραψαν σύμβαση μετά τη λήξη των μαθημάτων του εξαμήνου και οι πρώτες πληρωμές των δεδουλευμένων τους καταβλήθηκαν τον Απρίλιο και τον Μάιο του 2021. Η πρακτική αυτή της καθυστέρησης της οικονομικής αποζημίωσης του έργου των εκπαιδευτών δεν αποτελεί εξαίρεση αλλά μία πάγια τακτική.

Υλικοτεχνική Υποδομή

Η υλικοτεχνική υποδομή που προσφέρθηκε για την υλοποίηση της εξΑΚ στα ΔΙΕΚ, κατά τη Φάση ΙΙ της πανδημίας, σε κεντρικό επίπεδο, περιορίστηκε στην εξασφάλιση αδειών για τη δημιουργία ηλεκτρονικών τάξεων για τηλεδιασκέψεις, χωρίς κόστος

για τους εκπαιδευτές και τους καταρτιζόμενους, μέσω της πλατφόρμας Webex της εταιρείας Cisco. Σε τοπικό επίπεδο, κάθε ΔΙΕΚ προσέφερε στους εκπαιδευτές και τους καταρτιζόμενους δωρεάν πρόσβαση στην πλατφόρμα ασύγχρονης τηλεεκπαίδευσης Open eClass για την ανάρτηση εκπαιδευτικού υλικού και εργασιών. Η πλατφόρμα, στα περισσότερα ΔΙΕΚ, παρουσίαζε αρκετά συχνά προβλήματα ανταπόκρισης. Ορισμένα δε ΔΙΕΚ τη χρησιμοποιούσαν, όχι για την ανάρτηση του ίδιου του εκπαιδευτικού υλικού, παρά μόνο για την ανάρτηση των συνδέσμων ενός αποθηκευτικού νέφους (π.χ. Google Drive) που δημιουργούσαν οι εκπαιδευτές για τη διαχείριση των αρχείων των μαθημάτων τους καθώς οι πλατφόρμες παρουσίαζαν και προβλήματα χωρητικότητας (ΔΙΕΚ Χίου, 2020).

Για όλα τα υπόλοιπα, όπως:

- Σταθερή σύνδεση στο διαδίκτυο
- Γρήγορο δίκτυο
- Ηλεκτρονικός Υπολογιστής (H/Y) ικανός να υποστηρίξει τον σχεδιασμό της διδασκαλίας με πολυμέσα (κείμενα, εικόνες και επιπλέον βίντεο, ήχο, animation)
- Περιφερειακές συσκευές, όπως κάμερα, μικρόφωνο και ηχεία

υπεύθυνοι για την προμήθειά τους ήταν οι εκπαιδευτές που επωμίστηκαν και το κόστος. Είναι σημαντικό να ειπωθεί ότι πολλοί από τους εκπαιδευτές που κλήθηκαν να υλοποιήσουν την εξΑΚ ήταν, ταυτόχρονα, και γονείς μαθητών. Αυτό σημαίνει ότι ακόμη κι αν κάποιος εκπαιδευτής είχε σταθερή σύνδεση στο διαδίκτυο και έναν H/Y, με την καθολική έναρξη της εξΑΕ σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, οι πόροι της δικτυακής σύνδεσης της οικείας του κατέστησαν ανεπαρκείς. Το κόστος αναβάθμισης (αλλαγή συμβολαίου παροχής σύνδεσης στο διαδίκτυο, ενισχυτές ασύρματου δικτύου κτλ.) ή/και η εξ αρχής προμήθεια υλικών (σταθεροί ή φορητοί H/Y, περιφερειακές συσκευές κτλ.) βάρυνε εξ ολοκλήρου τα νοικοκυριά.

Σε ό,τι αφορά τους καταρτιζόμενους, προεξοφλήθηκε ότι όλοι διαθέτουν ένα «έξυπνο τηλέφωνο» (smartphone) με το οποίο μπορούν να συνδεθούν στην ψηφιακή τάξη. Όταν επιτευχθεί η σύνδεσή τους στις εγκεκριμένες από το υπουργείο παιδείας πλατφόρμες σύγχρονης και ασύγχρονης τηλεεκπαίδευσης, τότε και μόνο τότε, η σύνδεσή τους είναι δωρεάν και δεν καταναλώνει δεδομένα κινητής τηλεφωνίας. Το δεδομένο αυτό θεωρήθηκε επαρκές για την υλοποίηση της εξΑΚ. Οι διευθυντές των ΔΙΕΚ, προκειμένου να δώσουν λύση στο θέμα των εργασιών των σπουδαστών που δεν διέθεταν H/Y πρότειναν σε περίπτωση που ο καταρτιζόμενος έχει πρόσβαση στο εκπαιδευτικό υλικό μόνο μέσω κινητού τηλεφώνου, θα μπορεί να συγγράφει την εργασία σε φυσική μορφή, να την φωτογραφίζει μέσω του κινητού, να τη μετατρέπει σε pdf αρχείο με τη χρήση του googledrive, το οποίο θα μπορεί στη συνέχεια να αναρτηθεί στην πλατφόρμα (ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ, 2020, σ. 5).

Στην έρευνα της ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ (Κυριακός, 2021) διαπιστώθηκε ότι από τους συμμετέχοντες σπουδαστές ένα ποσοστό 5,7% δεν διέθετε κατάλληλο εξοπλισμό για εξΑΚ, δηλαδή ούτε καν ένα «έξυπνο τηλέφωνο». Είναι προφανές ότι οι καταρτιζόμενοι αυτοί εγκατέλειψαν τη φοίτησή τους στα ΙΕΚ.

Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο είναι ότι στα ΙΕΚ υπάρχουν πολλές σύγχρονες ειδικότητες οι Οδηγοί Σπουδών των οποίων προβλέπουν την εκμάθηση εξειδικευμένων λογισμικών. Τα λογισμικά αυτά διδάσκονται, στα δια ζώσης μαθήματα, σε εξοπλισμένα εργαστήρια υπολογιστών. Καμία οδηγία δεν δόθηκε για τον τρόπο που θα διδαχθούν τα γνωστικά αυτά αντικείμενα κατά τη διάρκεια της εξΑΚ και καμία αναφορά δεν έγινε σε προμήθεια λογισμικών προγραμμάτων που απαιτούνται για την υλοποίηση της κατάρτισης. Μία προφανής λύση για τους εκπαιδευτές ήταν να διδάξουν τα μαθήματα αυτά από το σχολικό εργαστήριο. Η λύση αυτή ήταν εφικτή μόνο στην περίπτωση που το εργαστήριο διέθετε σύνδεση με

οπτική ίνα, ώστε να είναι σε θέση να υποστηρίξει πολλές τηλεδιασκέψεις ταυτόχρονα (esos, 2020). Το πρόβλημα, όμως, παρέμεινε για τους σπουδαστές οι οποίοι αφενός δεν μπορούσαν να προμηθευτούν το λογισμικό, λόγω κόστους, ή/και αφετέρου δεν διέθεταν παρά ένα «έξυπνο τηλέφωνο».

Ορισμένοι εκπαιδευτές επέλεξαν να χρησιμοποιήσουν λογισμικά ανοικτού κώδικα, χωρίς να μπορούν να προβλέψουν τις επιπτώσεις που πιθανόν να έχει η επιλογή αυτή στις εξετάσεις πιστοποίησης του ΕΟΠΠΕΠ και χωρίς, βεβαίως, να δώσουν λύση στους σπουδαστές που δεν είχαν τους πόρους να υλοποιήσουν τις ασκήσεις σε Η/Υ.

Όπως ήταν αναμενόμενο, υπήρξαν και εργαστήρια που δεν μπόρεσαν να πραγματοποιηθούν με εξΑΚ, και στις δύο φάσεις της πανδημίας, λόγω της φύσης των διδακτικών αντικειμένων (π.χ. Κυβερνήτης Σκαφών Αναψυχής).

Γενικά, σε ό,τι αφορά την υλικοτεχνική υποδομή, είναι γεγονός πως αυτή επιδράει στην ποιότητα της επικοινωνίας μεταξύ διδάσκοντα και διδασκομένων και κατά επέκταση και στην ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης (Ματραλής, 1999β, σ. 44).

Συμπεράσματα – Συζήτηση - Προτάσεις

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση-κατάρτιση που εφαρμόστηκε στα ΔΙΕΚ στην πρώτη φάση της πανδημίας δεν είχε καν υποχρεωτικό χαρακτήρα. Επόμενο ήταν τα προγράμματα κατάρτισης του συγκεκριμένου εξαμήνου να ολοκληρωθούν χωρίς να έχει καλυφθεί, επαρκώς, η προβλεπόμενη διδακτέα ύλη. Στα δύο επόμενα εξάμηνα που ακολούθησαν, δηλαδή κατά τη δεύτερη φάση της πανδημίας, οι οδηγίες που εστάλησαν από τη ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ έδωσαν τη διακριτική ευχέρεια στις διοικήσεις των ΔΙΕΚ να εφαρμόσουν όποια μέθοδο έκριναν ότι μπορούσαν να υποστηρίξουν καλύτερα, σύγχρονη, ασύγχρονη ή μικτή. Για τις ειδικότητες που απαιτούν εξειδικευμένα εργαστήρια ή εργασιακούς χώρους για την υλοποίησή τους η έλλειψη, όχι μόνο ειδικά σχεδιασμένου για εξΑΕ εκπαιδευτικού υλικού, αλλά γενικότερα εκπαιδευτικού υλικού κόστισε αισθητά στην ποιότητα της παρεχόμενης κατάρτισης. Οι εκπαιδευτές επωμίστηκαν δυσανάλογο βάρος ως προς τις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις, ανέλαβαν να διδάξουν σε διπλάσιο αριθμό καταρτιζομένων στα εργαστηριακά μαθήματα κατά τη δεύτερη φάση της πανδημίας και βίωσαν μεγάλη συναισθηματική πίεση, εφόσον ήταν οι βασικοί αποδέκτες όλων των ειδών των παραπόνων των καταρτιζομένων που σχετιζόνταν με τις δυσλειτουργίες της υλικοτεχνικής υποδομής.

Η εμπειρία που απέκτησαν οι εκπαιδευτές που δίδαξαν στην πρώτη φάση της πανδημίας δεν αξιοποιήθηκε διότι η νομοθεσία των κριτηρίων μοριοδότησης άλλαξε και στην πλειονότητα των περιπτώσεων, διαφορετικοί εκπαιδευτές, με λιγότερη ή καθόλου διδακτική εμπειρία, προσλήφθηκαν στα επόμενα εξάμηνα. Το θέμα των κριτηρίων πρόσληψης των εκπαιδευτών αποτελεί ένα διαρκές αντικείμενο συζήτησης καθώς ολόκληρη η εκπαιδευτική διαδικασία, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας εκπαιδευτικού υλικού, στηρίζεται αποκλειστικά στις γνώσεις και στις ικανότητές τους. Το γεγονός ότι τα ΔΙΕΚ χρησιμοποιούν τα τελευταία πέντε χρόνια πλατφόρμα τηλεκπαίδευσης θα έπρεπε να έχει αποτελέσει ήδη το έναυσμα για την επιμόρφωση των εκπαιδευτών σε μεθόδους εξΑΕ. Πόσο μάλλον όταν διανύουμε μία πανδημία και το ενδεχόμενο οι εκπαιδευτικές δομές να οδηγηθούν εκ νέου σε αναστολή της ζωής διδασκαλίας είναι αυξημένο.

Παρόλα αυτά, η εμπειρία της επείγουσας εφαρμογής της εξΑΚ υποχρέωσε όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, διοικητικό προσωπικό, εκπαιδευτές και καταρτιζόμενους, σε μία αναγκαία μετάβαση στην ψηφιακή εποχή. Μπορεί οι στόχοι των οδηγιών κατάρτισης να μην επιτεύχθηκαν πλήρως αλλά οι ψηφιακές δεξιότητες των σπουδαστών που

μπόρεσαν να συνεχίσουν την κατάρτιση αυξήθηκαν αναμφίβολα. Στο σημείο αυτό είναι επιβεβλημένο να αναφερθούμε και στα άτομα που, λόγω έλλειψης ατομικής υλικοτεχνικής υποδομής, εγκατέλειψαν πρόωρα την κατάρτιση χωρίς να το επιθυμούν. Καμία μέριμνα εκ μέρους της πολιτείας δεν υπήρξε με αποτέλεσμα τα άτομα που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, λόγω μη ικανοποιητικού εισοδήματος, να βιώσουν τον εκπαιδευτικό αποκλεισμό από την εξΑΚ, γεγονός που εντείνει το ψηφιακό χάσμα και τις κοινωνικές ανισότητες.

Τέλος, είναι ιδιαίτερα σημαντικό να τονιστεί ότι τα διαδικτυακά μαθήματα που υλοποιήθηκαν σε αυτές τις έκτακτες συνθήκες της πανδημίας «θα πρέπει να γίνουν αποδεκτά μόνο ως προσωρινή λύση σε ένα άμεσο πρόβλημα και δεν θα πρέπει να εκληφθούν ως μακροπρόθεσμες λύσεις» (Hodges et al., 2020) για τα προγράμματα κατάρτισης που προγραμματίζεται να υλοποιηθούν με μεθόδους εξ αποστάσεως διδασκαλίας. Η εξΑΕ-εξΑΚ έχει υψηλές απαιτήσεις στο στάδιο της προετοιμασίας της και το γεγονός αυτό οφείλουν να το λάβουν υπόψη τους όσοι σχεδιάζουν την εκπαιδευτική πολιτική της επαγγελματικής κατάρτισης. Ένας Οδηγός Σπουδών – ακόμη κι αν είναι καλοσχεδιασμένος και πλήρης– δεν αρκεί. Απαιτείται κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή που να υποστηρίζει όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, διοίκηση, εκπαιδευτές και καταρτιζόμενους. Απαιτείται σχεδιασμός και παραγωγή σύγχρονου εκπαιδευτικού υλικού, πρόσληψη εκπαιδευτών με γνώσεις και εμπειρία σε μεθόδους εξ αποστάσεως διδασκαλίας και ειδική μέριμνα για τη διευκόλυνση της συμμετοχής των οικονομικά ασθενέστερων καταρτιζομένων.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αποστόλου, Ν. (2021). Η εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στα Ινστιτούτα Επαγγελματικής Κατάρτισης από την οπτική γωνία των καταρτιζόμενων. *International Journal of Educational Innovation* 3(1), 85-94. Ανακτήθηκε από: <https://journal.eepek.gr/issue/vol-3-issue-1-2021>
- Απόφαση Κ1/145040/2020. *Οδηγίες διεξαγωγής κατάρτισης στα ΙΕΚ*. Γενικός Γραμματέας ΕΕΚΔΒΜ (23.10.2020).
- Απόφαση Κ5/15605/2021. *Τροποποίηση της υπ'αρ. 5954/23-06-2014 υπουργικής απόφασης «Κανονισμός Λειτουργίας ΙΕΚ που υπάγονται στη ΓΓΔΒΜ»*. Γενικός Γραμματέας ΕΕΚΔΒΜΝ. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ 550, τ. Β', 12.02.2021).
- Berg, G. A., & Simonson, M. (n.d.). Distance learning. Σε *Encyclopedia Britannica online*. Ανακτήθηκε από: <https://www.britannica.com/topic/distance-learning>
- Γενική Γραμματεία Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης, Δια Βίου Μάθησης και Νεολαίας (ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ) (2020, Μάιος 22). Οδηγοί Σπουδών ειδικοτήτων ΙΕΚ του Ν.4186/2013. Ανακτήθηκε από: <http://www.gsae.edu.gr/el/toppress/1427-odigoi-spoudon-eidikotiton-iek-tou-n-4186-2013>
- Γενική Γραμματεία Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης, Δια Βίου Μάθησης και Νεολαίας (ΓΓΕΕΚΔΒΜΝ) (2021, Απρίλιος 29). Οδηγοί Σπουδών ειδικοτήτων ΙΕΚ του Ν.4186/2013. Ανακτήθηκε από <http://www.gsae.edu.gr/el/toppress/1427-odigoi-spoudon-eidikotiton-iek-tou-n-4186-2013>
- Chaney, B. H. (2006). *History, Theory, and Quality Indicators of Distance Education: A Literature Review*. Office of Health Informatics Texas A&M University. Ανακτήθηκε από <https://www.eurashe.eu/library/modernising-phe/mobility/virtual/WG4%20R%20distanceed.pdf>
- ΔΙΕΚ Αμαρουσίου (χ.χ.). *Καθήκοντα και υποχρεώσεις των εκπαιδευτών*. Ανακτήθηκε από: <https://iek-amarous.att.sch.gr/kathikonta/>
- ΔΙΕΚ Ξάνθης (2017, Μάρτιος 14). *Εκπαιδευτές: Καθήκοντα – Υποχρεώσεις*. Ανακτήθηκε από: <http://iek.xan.edu.gr/index.php/ekpaideftes/kathikonta-yproxeoseis>
- ΔΙΕΚ Χίου (2020, Μάιος 27). *Προσοχή προς Εκπαιδευτές και Σπουδαστές! Τρόπος ανάρτησης υλικού στο Open Eclass*. Ανακτήθηκε από: <https://www.iek-chiou.gr/?p=6213>
- Εγκύκλιος Κ1/152450/2020. *Παροχή διευκρινίσεων για την εφαρμογή της Δ1α/Γ.Π. οικ.: 71342/06.11.2020*
- Εγκύκλιος Κ1/31151/2016. *Εφαρμογή πλατφόρμας σύγχρονης τηλεεκπαίδευσης στα Δημόσια ΙΕΚ*. Διευθυντής ΔΒΜ 23.02.2016

- Εγκύκλιος Κ1/39156/2020. *Ασύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση στα ΔΙΕΚ*. Γενικός Γραμματέας ΕΕΚΔΒΜ 19.03.2020
- Εγκύκλιος Κ5/53712/2021. *Επανάρξή της δια ζώσης εκπαιδευτικής διαδικασίας στα ΙΕΚ και υλοποίηση του Προπαρασκευαστικού Προγράμματος Πιστοποίησης Μεταλυκειακού έτους-Τάξης Μαθητείας ΕΠΑΔ από 17 Μαΐου 2021*. Γενικός Γραμματέας ΕΕΚΔΒΜ 14.05.2021
- ΕΛΣΤΑΤ (2020). *2L.Εγγεγραμμένοι Σπουδαστές Δημόσιων και Ιδιωτικών Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης 2017 (Έκδοση 1.0)*. Ελληνική Στατιστική Αρχή. Ανακτήθηκε από: <https://www.statistics.gr>
- Esos Καθημερινή Ηλεκτρονική Εφημερίδα για την Παιδεία. (2020, Νοέμβριος 4). *Περιορισμένες οι δυνατότητες της σύγχρονης τηλεεκπαίδευσης των σχολείων λόγω ταχύτητας ίντερνετ: Μήνυμα του Πανελληνίου Σχολικού Δικτύου*. Ανακτήθηκε από: <https://www.esos.gr/arthra/70199/peiorismenes-oi-dynatotites-tis-syghronis-tilekpaideysis-ton-sholeion-logo-tahytitas>
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). *The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning*. Ανακτήθηκε από: <https://er.education.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>.
- Holmberg, B (2005). *The Evolution, Principles and Practices of Distance Education. Volume 11*. Oldenburgh: BIS-Verlag der Carl von Ossietzky Universitat. Ανακτήθηκε από: <https://www.eurashe.eu/library/modernising-phe/mobility/virtual/WG4%20R%20distanceed.pdf>
- International Labour Organization (ILO) (2021). *Skills development in the time of COVID-19: Taking stock of the initial responses in technical and vocational education and training - Key findings*. Geneva: International Labour Office. Ανακτήθηκε από: https://www.ilo.org/skills/areas/skills-training-for-poverty-reduction/WCMS_776788
- Keegan. D. (1998). *The Two Modes of Distance Education, Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 13(3), 43-47. Doi: 10.1080/0268051980130306
- Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) 16838/2020. *Επιβολή του μέτρου της προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας [...] πάσης φύσεως εκπαιδευτικών δομών [...] από 11.3.2020 έως και 24.3.2020*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 783, τ. Β', 10.03.2020).
- Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) 71342/2020. *Έκτακτα μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα από το Σάββατο 7 Νοεμβρίου 2020 έως και τη Δευτέρα 30 Νοεμβρίου 2020*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 4899, τ. Β', 06.11.2020).
- Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) 98155/Γ4/2018. *Κανονισμός Λειτουργίας του Ιδρύματος Νεολαίας και Δια Βίου Μάθησης*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 2366, τ. Β', 20.06.2018).
- Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) Δ1α/Γ.Π.οικ.29922/2021. *Έκτακτα μέτρα προστασίας της δημόσιας υγείας από τον κίνδυνο περαιτέρω διασποράς του κορωνοϊού COVID-19 στο σύνολο της Επικράτειας για το διάστημα από την Παρασκευή, 14 Μαΐου 2021 και ώρα 6:00 έως και τη Δευτέρα, 24 Μαΐου 2021 και ώρα 6:00*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 1944, τ. Β', 13.05.2021).
- Κοινή Υπουργική Απόφαση (ΚΥΑ) Κ1/55547/2020. *Τρόπος επαναλειτουργίας όλων των φορέων μη τυπικής εκπαίδευσης του άρθρου 17 του ν.4186/2013 (Α' 193) [...] μετά τη λήξη της προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 1845, τ. Β', 13.05.2020).
- Κυριακός, Δ. (2021). *Αποτελεσματικότητα της εξ αποστάσεως κατάρτισης στα δημόσια ΙΕΚ. Έρευνα της ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ με το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής σε μορφή παρουσίασης*. Ανακτήθηκε από: <https://www.paneddiek.gr/ereyna-tin-apotelesmatikotita-ti/>
- Κώστας, Α., Παράσχου, Β., & Σοφός, Α. (2015). *Online εξ αποστάσεως εκπαίδευση*. (e-book) Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/182>
- Λιοναράκης, Α. (2001α). *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως πολυμορφική εκπαίδευση: Προβληματισμοί για μία ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού διδακτικού υλικού*. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.) *Απόψεις και προβληματισμοί για την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση*, σσ. 33-77 Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α. (2001β, Μάιος). *Για ποια εξ αποστάσεως εκπαίδευση μιλάμε; Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), Πρακτικά εισηγήσεων στο 1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, σσ. 185-194. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ).
- Μακράκης, Β. (1999). *Θεωρητικό πλαίσιο και είδη αξιολόγησης*. Στο Δ. Βεργίδης, Α. Λιοναράκης, Α. Λυκουργιώτης, Β. Μακράκης & Χ. Ματραλής, *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Θεσμοί και λειτουργίες*, τόμος Α', σσ. 249-312 Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

- Ματούση, Μ., Σαρακινιώτη, Α., & Τσατσαρώνη, Α. (2014, Ιούνιος). Μεταξύ δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. ΙΕΚ: Δικαίωμα στη γνώση ή ευκαιρία στη δια βίου μάθηση; Πρακτικά εισηγήσεων στο 7^ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης με Διεθνή Συμμετοχή «Ποια γνώση έχει την πιο μεγάλη αξία; Ιστορικές-Συγκριτικές Προσεγγίσεις», Θεματική Ενότητα Προγράμματα Σπουδών Ανώτερη Ανώτατη Εκπαίδευση, σσ. 34-46. Πάτρα: Συνεδριακό & Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών
- Ματραλής, Χ. (1999α). Το έντυπο υλικό στην Εκπαίδευση από Απόσταση. Στο Α. Κόκκος, Α. Λιοναράκης, Χ. Ματραλής, & Χ. Παναγιωτακόπουλος, *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Το εκπαιδευτικό υλικό και οι νέες τεχνολογίες*, τόμος Γ, σσ. 21-49. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Ματραλής, Χ. (1999β). Ιδιαίτερα εκπαιδευτικά «εργαλεία»-μέθοδοι: Εκπαίδευση από Απόσταση (Ενότητα 2.1). Στο Δ. Βεργίδης, Α. Λιοναράκης, Α. Λυκουργιώτης, Β. Μακράκης & Χ. Ματραλής, *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Θεσμοί και λειτουργίες*, τόμος Α', σσ. 41-46. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
- Νόμος 2009/1992. *Εθνικό σύστημα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης και άλλες διατάξεις*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 18, τ. Α', 14.02.1992).
- Νόμος 4763/2020. *Εθνικό Σύστημα Επαγγελματικής Εκπαίδευσης, Κατάρτισης και Διά Βίου Μάθησης, ενσωμάτωση στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας (ΕΕ) 2018/958 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 28ης Ιουνίου 2018 σχετικά με τον έλεγχο αναλογικότητας*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 254, τ. Α', 21.12.2020).
- Οδηγίες Κ5/20348/2021. *Οδηγίες για την έναρξη εξαμήνων κατάρτισης και την έναρξη εφαρμογής των ωρολογίων προγραμμάτων στα Δημόσια Ι.Ε.Κ.* Διευθυντής Εφαρμογής Επαγγελματικής Κατάρτισης (22.02.2021).
- Πανελλήνια Ένωση Διευθυντών Δημοσίων Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ) (2020, Μάιος 8). *Επιστολές: Ολοκληρωμένη πρόταση της Ένωσης για την εφαρμογή της Εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στα ΔΙΕΚ*. Ανακτήθηκε από: <https://www.paneddiek.gr/olokliromeni-protasi-tis-enosis-gia-tin-efarmogi-tis-ex-apostaseos-ekpaideysis-sta-diek/>
- Πανελλήνια Ένωση Διευθυντών Δημοσίων Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΠΑΝΕΔΔΙΕΚ) (2021, Φεβρουάριος 25). *Επισημάνσεις επί των οδηγιών για την έναρξη κατάρτισης και την έναρξη εφαρμογής των ωρολογίων προγραμμάτων στα Δημόσια ΙΕΚ*.
- Προεδρικό Διάταγμα (ΠΔ) 18/2018. *Οργανισμός Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 31, τ. Α', 23.02.2018).
- Σοφός, Α., Κώστας, Α., & Παράσχου, Β. (2015). *Online εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Ανακτήθηκε από: <http://hdl.handle.net/11419/182>
- Υ.ΠΑΙ.Θ (2020). Σύστημα Επιλογής Υποψηφίων Καταρτιζομένων σε Δ.ΙΕΚ του Υ.ΠΑΙ.Θ. /Συχνές Ερωτήσεις/ Απάντηση στην Ερώτηση 21. Ανακτήθηκε από: <https://diek.it.minedu.gov.gr/>
- Υπουργική Απόφαση (ΥΑ) Κ1/104717/2020. *Κανονισμός Διαχείρισης Μητρώου Εκπαιδευτών Επαγγελματικής Κατάρτισης των Δ.ΙΕΚ*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 3393, τ. Β', 10.08.2020)
- Υπουργική Απόφαση (ΥΑ) Κ1/122418/2016. *Κριτήρια και διαδικασία επιλογής των εκπαιδευτών ενηλίκων στα Δ.ΙΕΚ και στις Δ.ΣΕΚ του ν.4186/2013*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 3405, τ. Β', 21.10.2016)
- Υπουργική Απόφαση (ΥΑ) 5954/2014. *Κανονισμός Λειτουργίας Ινστιτούτων Επαγγελματικής Κατάρτισης (ΙΕΚ) που υπάγονται στη Γενική Γραμματεία Διά Βίου Μάθησης (Γ.Γ.Δ.Β.Μ.)*. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 1807, τ. Β', 02.07.2014)
- Χαλκίδου, Σ., & Γασπαρινάτου, Α. (2020). Διαδραστική απόσταση: Μια συστηματική επισκόπηση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 67-88. doi: 10.12681/jode.22302
- World Health Organization (WHO) (2020). *Coronavirus disease 2019 (COVID-19): Situation Report 51*. World Health Organization. Ανακτήθηκε από: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sitrep-51-covid-19.pdf?sfvrsn=1ba62e57_10